
Seda Gasparyan, The Armenian Genocide: A Linguocognitive Perspective, Yerevan, Yerevan State University Press, 2014, 206 p.

Մեղա Գասպարյան, Հայոց ցեղասպանությունը. լեզվաճանաչողական մեկնակետ, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2014, 206 էջ

ԵՊՀ անգլիական բանասիրության ամբիոնի վարիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Մեղա Գասպարյանի գրախոսվող մենագրությունը լուրջ ներդրում է ինչպես հայոց ցեղասպանագիտության, այնպես էլ հայ լեզվաբանության մեջ: Գիտակցելով իր առջև դրված խնդրի կարևորությունը՝ վաստակաշատ գիտնականը և մեծ հայրենասերը, որը, ի թիվս բազմաթիվ այլ լեզվաբանական ուսումնասիրությունների, նաև հայերենագիտական հարցերին նվիրված հայերեն, անգլերեն և ռուսերեն հրապարակումների հեղինակ է, ձեռնամուխ է եղել ցեղասպանության խնդիրն արծարծող մի շարք օտարերկրյա հեղինակների՝ անգլերեն լույս տեսած պատմագիտական աշխատությունների քննությանը լեզվաճանաչողության դիրքերից: Ելնելով լեզվի և մտածողության միասնության սկզբունքից՝ հեղինակն իր առջև խնդիր է դրել բացահայտելու լեզվական հնարները որպես քաղաքական քարոզչություն օգտագործելու, հասարակական կարծիք ձևավորելու, ընթերցողի մտածողությունը ուղղորդելու ներքին, անտեսանելի մեխանիզմի էությունը: Հայոց եղեռնի թեմային անդրադարձած մի շարք քաղաքական գործիչների, պատմաբանների և գիտնականների (Հենրի Մորգենթաու, Գյունտեր Լյուի, Ռոնալդ Սյունի, Թաներ Աքչամ, Իսրայել Չարնի, Յաիր Աուրոն և այլք) գրավոր և բանավոր խոսքի լեզվաճանաչողական քննությունը թույլ է տալիս բացահայտելու գրողի/խոսողի կարծիքը, բուն մոտեցումը քննարկվող հարցի շուրջ, նրա հաղորդակցական իրական նպատակները, որոնք հաճախ թաքնված են բառախաղի, ոճական հնարի, խոսքային մարտավարական հնարի կամ որոշակի խոսքային ակտի յուրօրինակ կիրառմամբ ստեղծվող երկիմաստության քողի տակ:

Այսպես, Գ. Լյուիի “The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide” («Հայերի կոտորածները Օսմանյան Թուրքիայում. վիճահարույց ցեղասպանություն») աշխատության լեզվաճանաչողական քննությամբ պարզ է դառնում, որ այն պատմական փաստերի աղավաղման, միջազգային հանրության կողմից Հայոց եղեռնի փաստը կասկածի տակ դնելու փորձ է: Այստեղ թեև հեղինակը փորձում է թվացյալ անաչառությամբ նկարագրել այն պատմական իրադարձությունները, որոնք հանգեցրին հայերի զանգվածային ոչնչացմանը Օսմանյան Թուրքիայի (սակայն ըստ էության

հայ ժողովրդի հնագույն հայրենիքի) տարածքում, իրականում նա թուրքական մտայնության կողմնակիցն ու հրեական ծայրահեղականների հայացքների ջատագովն է: Կատարելով լեզվական փաստերի օբյեկտիվ քննություն Ս. Գասպարյանը բացահայտում է ընթերցողի գիտակցության վրա որոշակի դիտավորությամբ ներազդելու լեզվական միջոցները, որով էլ ի ցույց է դրվում Գ. Լյուիի այս քողարկված դիրքորոշումը: Այսպես, ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ բացասական ներիմաստ պարունակող լեզվական միջոցների կիրառությամբ (եղանակավորող բայ, գոյական, ածական՝ must, attempt, irresolvable, shaky factual foundation, էջ 69) հեղինակը ժխտում է հայոց եղեռնի և հրեաների հոլոքոստի միջև եղած կապը: Այնուհետև, իր խոսքին թվացյալ անաչառություն, օբյեկտիվություն հաղորդելու նպատակով՝ որոշակի դերանունների, գոյականների, բայական կառույցների կիրառմամբ Գ. Լյուին փորձում է ընթերցողին համոզել, որ թուրքական կառավարության՝ հայերին տեղահանելու որոշումը հիմնավորված էր և օրինական գործողության ձախողված փորձ (I start with the assumption, in good faith, I am inclined to believe, wanted to arrange, էջ 70): Սակայն Ս. Գասպարյանը նուրբ դիտողականությամբ ներթափանցում է գրվածքի խորքերը և լեզվաճանաչողական քննության ընձեռած լայն հայեցակերպը կիրառելով՝ բացահայտում է հեղինակի իրական մտադրությունը, նրա հետին միտքը, այն է՝ աղավաղել պատմական փաստերը և արդարացնել թուրքերի կատարած ոճիրը:

Ի ցավ մեզ՝ թուրքամետ դիրքորոշումն արտահայտվում է ոչ միայն ազգությամբ թուրք մտավորականների կամ թուրքական իշխանություններին հաճոյանալու նպատակ հետապնդող օտար պատմաբանների աշխատություններում, այլև ծագումով հայ գիտնականների գործերում, որոնք «կամա թե ակամա տեղիք են տալիս թուրքամետ գաղափարներին, նպաստում դրանց տարածմանը» (էջ 81): Ասվածի վկայությունն են Ռ. Սյունիի գրվածքները, մասնավորապես նրա “Looking Toward Ararat: Armenia in Modern History” («Հայացք դեպի Արարատ. Հայաստանը ժամանակակից պատմության մեջ») մենագրությունը և նրա խմբագրությամբ լույս տեսած հոդվածների ժողովածուն՝ “A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire” («Ցեղասպանության հարց. հայերը և թուրքերը Օսմանյան կայսրության վերջին փուլում») վերնագրով:

Ս. Գասպարյանը ցույց է տալիս, որ Ռ. Սյունին թուրք պատմաբան Ս. Ռ. Սոնյելի տեսակետների ազդեցության տակ է, որի համաձայն՝ հայ-թուրքական հարաբերությունների վատթարացումը պայմանավորված էր Առաջին համաշխարհային պատերազմի հետևանքներով և օտար սադրիչների գործունեությամբ: Սակայն Ս. Գասպարյանը եզրակացնում է, որ Հայոց եղեռնի պատճառները պատերազմի իրողությամբ դիտելը առնվազն նշանակում է «փախուստ տալ իրականությունից» (էջ 85):

“Looking Toward Ararat” աշխատությունից բերված հատվածի քննությունը (էջ 29-30) ցույց է տալիս, որ թեև բացասական իմաստային հավելումներ կիրառելով՝ Ռ. Սյունին փորձում է իր գրվածքին թուրքական կառավարության անմարդկային քաղաքականությանը դատապարտող դիրքորոշում հաղորդել (the government was brutal, were arrested and exiled, inhuman policy, to eliminate a people), իրականում նա արդարացնում է թուրքական կառավարության գազանաբարո արարքները՝ դրանք համարելով հուսահատության և խուճապի արդյունք (the Turkish actions against the Armenians were taken in desperation and panic, էջ 86) և պատասխանատվության բեռը բարդում բուն սպանդան իրականացրած քրդերի և նույնիսկ հայերի ուսերին, որոնք անհնազանդ էին ու ապստամբ (էջ 98, 99-100): Ավելին, Սյունին թույլ է տալիս նաև պատմական փաստերի աններելի աղավաղում՝ նշելով, որ հայերը ապրել են Արևելյան Անատոլիայում Թուրքերի ժամանումից սուկ հազար տարի առաջ և ոչ թե հազարամյակներ շարունակ:

Ուսումնասիրելով “A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire” հոդվածների ժողովածուի նախաբանից մի հատված (հեղինակներ՝ Ֆ. Գյոչեկ և Ռ. Սյունի)՝ Ս. Գասպարյանը մատնանշում է բառային մի շարք միավորներ և քերականական կառույցներ, որոնք ճանաչողական ցուցիչներ են և փաստում են անուրանալի պատմական իրադարձություններին՝ տեղահանումներին և ջարդերին, գրվածքի հեղինակների տեղյակ լինելը (there was no dispute, the evidence mounted that, there was no civil war, էջ 102): Այդուհանդերձ, Ս. Գասպարյանի պնդմամբ, սույն փաստերին իրազեկ լինելը նրանց չի խանգարում՝ իրականությունը խեղաթյուրող թուրքամետ գաղափարներ քարոզելու: Նրանք զարգացնում են այն գաղափարը, թե Հայկական հարցում դեռևս առկա են չճշտված էջեր (blank spots), որոնց հիման վրա էլ փորձում են կասկածի տակ դնել իրերն իրենց անունով կոչելու, այն է՝ նախապես ծրագրված գանգվածային սպանող ցեղասպանություն (genocide) անվանելու հարցը: Հայերի գանգվածային ոչնչացման օբյեկտիվ փաստերի նկատմամբ թերահավատ վերաբերմունք ձևավորելու, ցեղասպանությունը մերժող հասարակական կարծիք ստեղծելու ներակա քարոզչությունն իրագործվում է նաև լեզվական այլ միավորների նպատակաուղղված և դիտավորյալ կիրառությամբ: Այսպես, yet հակառակ իմաստ արտահայտող տեքստային կապակցող բառով ակնարկվում է տեքստի երկու հատվածների՝ հայերի ջարդերը հաստատող և ցեղասպանության փաստը կասկածի տակ դնող մասերի իմաստային հակադրությունը: Իսկ ասվածի իմաստը շեշտելու նպատակով կիրառված most importantly միջանկյալ բառակապակցության օգնությամբ կասկածի տակ է դրվում Հայոց եղեռնի փաստի հավաստիությունը (էջ 104):

Խորանալով սույն ուսումնասիրության մեջ՝ համոզվում ենք, որ պատմագիտական աշխատություններում, մասնավորապես՝ Թաներ Աքչամի՝ “A

Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility” («Ամոթալի արարք. հայերի ցեղասպանությունը և թուրքերի պատասխանատվության հարցը») մենագրության մեջ, հայր և թուրքը հանդես են գալիս որպես հավաքական կերպարներ, որպես երկակի հակադրության մեջ գտնվող ճանաչողական կատեգորիաներ՝ հասկացույթներ, որոնք մի կողմից՝ որպես էթնոնիմներ ոճական առումով չեզոք են, բայց մյուս կողմից՝ վերացարկված հասկացութային իմաստային կադապար ունեցող և մարդկային ու բարոյական առումներով միմյանց հակադրվող արժեքներ: Դրա վկայությունն է վերոնշյալ աշխատության լեզվաճանաչողական քննության հիման վրա Ս. Գասպարյանի կազմած գծապատկերը (էջ 142), որտեղ տրված է ցեղասպանություն (genocide) բառի մտագուգորդային դաշտը թուրքերի և հայերի՝ պատմական զարգացմամբ ու կենսափորձով պայմանավորված ազգային մտածելակերպի համապատասխան կողավորումով: Հետաքրքրական է, որ հայի և թուրքի իրար հակադիր հասկացութային իմաստային կադապարները դրսևորվում են ազգային մտածելակերպի տարբերությամբ և ի հայտ են գալիս ցեղասպանության նկատմամբ հայերի և թուրքերի գիտակցության մեջ ծնվող հետևյալ գուգորդություններում. «ոճիր, արյունահեղություն, կոտորած, բաց վերք, հայրենիքի կորուստ, պատմության ողբերգական էջեր» (հայերի տեսանկյունից), և «կեղծված պատմություն, անհիշելի ժամանակներից եկող պատմություն, վարկաբեկող անցյալ, մոռացության մատնված փաստեր, արգելված թեմա, պատմության ամոթալի էջեր» (թուրքերի տեսանկյունից):

Պատմական փաստաթղթերի ուսումնասիրության սույն ձևաչափը, որը կարելի է որակել որպես պատմաբանասիրական, այսօր մեծ հեռանկարներ ունի հատկապես ցեղասպանագիտության ոլորտում, քանզի, ինչպես ցույց է տալիս պրոֆեսոր Ս. Գասպարյանի քննությունը, հայոց եղեռնի հարցն արծարծող օտարալեզու (հիմնականում անգլերեն) գրվածքները միշտ չէ, որ հայանպաստ են, միշտ չէ, որ ճիշտ են մոտենում հայկական հարցի քննությանը, և շատ դեպքերում, նույնիսկ թուրքերի հասցեին քննադատություն հնչեցնելով հանդերձ, նրանց գազանաբարո գործողություններն արդարացնող ներիմաստ են պարունակում: Այս առումով՝ սույն աշխատությունն արժեքավոր է ինչպես պատմագիտության, այնպես էլ լեզվաբանության համար, քանզի թույլ է տալիս պատմական փաստերի շարադրման օբյեկտիվ հենքի վրա բացահայտել հեղինակային սուբյեկտիվ նպատակները և ընթերցողի գիտակցության վրա որոշակիորեն ներազդելու խոսքային ռազմավարության մեխանիզմը: Ուստի այն միտքը, որ մարդիկ են կերտում պատմությունը, կարելի է մեկնաբանել նաև այսպես. բառերն են կերտում պատմությունը: Այս համատեքստում հասկանալի է դառնում նաև հայերի համար այդքան ցավոտ հարցի՝ “genocide” (ցեղասպանություն) բառի կիրառման կարևորությունը միջազգային ատյաններում և քաղաքական գործիչների

կողմից, քանի որ այդ եզրույթը հայոց պատմության ամենաողբերգական էջը միջազգայնորեն անվանող և դատապարտող իմաստ է ներակայում: Դրավառ ապացույցը գրախոսվող մենագրության մեջ Ս. Գասպարյանի հայերեն «եղեռն» և անգլերեն “genocide” բառերի ծագումնաբանական վերլուծությունն է իմաստային կառուցվածքի տեսանկյունից: Մարդկանց զանգվածային ոչնչացումը որպես մեղսագործություն դիտարկող բառախմբի իմաստային դաշտի կենտրոնական մասում «եղեռն» (genocide) բառ-միավորն է, որում առավել ավարտուն և հիմնավոր է արտահայտված մարդկության դեմ կատարվող ոճրագործության էությունը (էջ 174): Սույն իմաստային դաշտում ընդգրկված մյուս բառերում, ինչպես օրինակ՝ slaughter (կոտորած, մահապատիժ), carnage (արյունահեղություն, ջարդ), massacre (զանգվածային սպանություն, ոչնչացում), որոնք դաշտի միջուկից որոշակի հեռավորության վրա են գտնվում, առկա են տարբեր իմակներ (semes): Հայոց եղեռնին առնչվող մի շարք հեղինակների գրվածքների՝ լեզվաճանաչողական տեսանկյունից կատարված քննությամբ Ս. Գասպարյանը ցույց է տալիս, որ բոլոր համատեքստերում չէ, որ հոմանշային խմբի բառերից մեկի կիրառությունը «եղեռն» բառի փոխարեն համարժեք և տեղին է իմաստային, գործառության, ոճական և գործաբանական համապատասխանության տեսանկյուններից: Հետևաբար, եզրակացնում է նա, շատ համատեքստերում հեղինակների կողմից «եղեռն» բառի փոխարինումը նույն իմաստային դաշտին պատկանող այլ բառերով ոչ միայն արդարացված չէ, այլ նաև պատմական փաստերի դիտավորյալ խեղաթյուրում է, իրադարձություններին տրվող կեղծ գնահատական:

Նշենք նաև, որ անգլերեն գրված սույն աշխատությունն ընթերցողների լայն շրջանակ ունի ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ արտասահմանում: Այն, ըստ էության, արժեքավոր ներդրում է Հայոց ցեղասպանության 100-ամյա տարելիցին ընդառաջ, և կարևոր դեր է կատարում հակահայկական քարոզչամեթոդային դեմ մեր պայքարն առավել բարձր արդյունավետությամբ իրականացնելու գործում:

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ՊԱՆՈՆՅԱՆ